

УДК 340.1

Юлія Цуркан-Сайфуліна,

канд. юрид. наук, доцент,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права
Чернівецького факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВЛАДНІСТЬ ЯК ВЛАСТИВІСТЬ ПРАВА: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Стаття присвячена виявленню методологічних підвалин аналізу владної забезпеченості, або владності, як властивості права в класичній та некласичній філософсько-правовій традиції. Показано, що класичні інтерпретації цієї властивості пов'язані з публічною владою та її роллю в забезпеченні ефективності права. Некласичні інтерпретації роблять акцент на самостійності юридичного дискурсу, що дає підстави робити висновок про автономний характер владності права.

Ключові слова: владна забезпеченість, влада, право, владність права.

Постановка проблеми. Властивості права – одна з найбільш важливих і водночас складних проблем філософії права. Це не дивно з урахуванням тієї обставини, що саме через призму властивостей розкриваються фундаментальні характеристики речей, при цьому самі властивості виконують роль логічних маркерів, що дають змогу відрізнити одну річ від іншої. Через це увага філософії права до питання його властивостей пов'язана з тим, що це, можна сказати, ключове питання правової онтології. Саме через призму властивостей права ми спробуємо дослідити, чи може право існувати без влади або поза владою та яке місце владної забезпеченості в системі його властивостей.

До основоположних властивостей права зазвичай відносять такі, як формальна визначеність, соціальність, процедурність, нормативність, системність, динамізм, стабільність, гарантованість силою (авторитетом), охорона державою. Серед перерахованих властивостей особливий інтерес складають властивості «гарантованість силою (авторитетом)» та «охорона державою» як такі, де проявляється владність як властивість права.

Мета статті полягає в зіставленні класичних і некласичних підходів до розуміння владності як властивості права через розуміння владної забезпеченості та сили юридичного дискурсу.

Огляд досліджень за темою. Проблема владності (владної забезпеченості) права часто стає предметом аналізу. Зокрема, їй присвятили свої дослідження С.С. Алексєєв, А.А.

Мацюк, Д. Ллойд, Г.Л.А. Харт, А.В. Поляков, С.І. Максимов тощо. Однак здебільшого ці питання розглядаються в контексті зв'язку права з політико-владними утвореннями, зокрема державою. Натомість часто ігнорується проблема автономного виміру владності права.

Виклад основного матеріалу. Варто підкреслити, що в розумінні владності або владної забезпеченості права існує дві традиції: класична та некласична. Класична традиція апелює до розгляду владної забезпеченості права, коли акцент робиться на його зв'язку з державою або іншим носієм суверенітету чи сили (авторитету). У рамках некласичної традиції підкреслюється *владність* права, тобто його автономна здатність виступати інструментом примусу шляхом формування особливого простору дискурсу, який функціонує за своїми правилами та законами.

Класична традиція є сьогодні більш популярною та використовуваною на рівні загальнотеоретичної юриспруденції, тоді як некласична більшою мірою визнається у філософії права. Отже, слід проаналізувати ці підходи з позицій їх релевантності сучасним філософсько-правовим проблемам.

Гарантованість права силою (авторитетом). Ця властивість права означає, що виконання правових норм гарантується авторитетом владного органу чи особи, яка ці норми видала. Саме тому відзначають, що «в демократичних країнах державна влада, як правило, ґрунтується не на авторитеті сили, а на силі авторитету, на повазі до закону, до самої влади, оскільки вона належно забезпечує права та свободи громадян» [1, с. 412].

Загальнообов'язковість права підтримується різними засобами, серед яких важливе місце займають авторитет і примус. Інакше кажучи, право одночасно має бути як авторитетним, так і сильним. «Якщо немає першого, то ми маємо справу зі свавіллям, якщо немає другого – то з мораллю» [2, с. 41–42]. Ця залежність характерна і для влади. Виходячи з цього, сприйняття права як авторитетного (легітимного) регулятора формус у людей переконання в необхідності дотримання права.

Але що є джерелом авторитетності позитивного права? На це запитання дають відповідь два головні напрями, які сформувалися в історії філософії права. Відповідно до положень природного права, авторитет права має нерозривний зв'язок із мораллю, а юридичний позитивізм обов'язковість позитивного права пов'язує з так званим правилом визнання. За словами Г.Л.А. Харта, «правило визнання існує тільки як складна, але звично погоджена діяльність судів, офіційних і приватних осіб щодо ідентифікації закону через звернення до певних критеріїв. Його існування – це питання факту» [3, с. 141]. А.В. Поляков під визнанням права (правових текстів) розуміє «визнання деяких загальних рамок поведінки, тобто визначених прав і обов'язків, що зв'язують всіх членів суспільства; визнання їх «об'єктивного», незалежного від індивідуальної волі особи і соціально значимого (ціннісного) характеру, розуміння їх змісту та порядку реалізації, включаючи визнання можливості покарання за недотримання таких правил. <...> Право легітимізується не тільки через віртуальні тексти первинних джерел права і не тільки через політичні тексти державної влади, а й через актуальні тексти, створювані самою практикою реалізації прав і обов'язків» [4, с. 18].

Цю точку зору на співвідношення влади і права також поділяють багато закордонних юристів. Так, Р. Давид писав: «Право має реальне призначення – служити інтересам тих, у чийх руках перебувають важелі влади в цьому суспільстві. Воно – інструмент, який використовується тими, кому належить влада і хто розпоряджається засобами виробництва. <...> Право – це таке правило поведінки, яке, на відміну від усіх інших, містить примусовий момент, можливість втручання держави. <...> Немає права без держави і держави без права. <...> Роль соціалістичного права полягає не тільки в тому, щоб встановити певний порядок і принципи вирішення конфлікту, але перш за все в тому, щоб служити знаряддям перетворення суспільства, його руху до комуністичного ідеалу» [5, с. 162, 166].

Визначаючи сутність соціальної держави, Л. фон Штейн писав, що держава «зобов'язана

підтримувати абсолютну рівність у правах для всіх різноманітних суспільних класів, для окремої особистості завдяки своїй владі. Вона має сприяти економічному та суспільному прогресу всіх своїх громадян, бо, зрештою, розвиток одного виступає умовою розвитку іншого, і саме в цьому сенсі йдеться про соціальну державу» [6, с. 82].

Хоча Л. фон Штейн давав це визначення для соціальної держави, у ньому можна виділити важливу сутнісну характеристику, яка є головною для будь-якої держави. Цією характеристикою є виконання функції забезпечення права. При цьому, на нашу думку, мова має йти насамперед про забезпечення реалізації норм права шляхом запровадження процедур реалізації права, формування органів та інститутів нагляду за дотриманням правових норм, введення санкцій за недотримання правових норм. Водночас така забезпечувальна функція має свої прояви і в створенні інструментів забезпечення, і в реалізації самих забезпечувальних процедур.

Держава як суб'єкт влади не просто підтримує абсолютну рівність у правах для всіх суспільних класів і окремої особистості, а зобов'язана це робити; держава не просто сприяє економічному та суспільному прогресу всіх своїх громадян, а повинна сприяти цьому; держава не просто виконує деякі функції соціального характеру, а є обтяженою обов'язком виконувати їх, надаючи своїм громадянам право вимагати від держави виконання цих обов'язків. Зовнішнім правовим проявом сутності держави є ті соціальні обов'язки держави перед людиною, які, як правило, закріплюються на конституційному рівні у вигляді системи прав людини та громадянина.

Будь-яка держава виконує свої функції, дбаючи про своїх громадян. Але тільки на певному етапі історичного розвитку в умовах загострення класової боротьби держава визнає це своїм обов'язком, тим самим надаючи людині право отримувати допомогу від держави не у вигляді милостині, а за своєю власною ініціативою, гарантовано, бути правомочним вимагати від держави виконання взятих на себе соціальних функцій. Узавши на себе зобов'язання забезпечити певні умови життя своїм громадянам, держава вже не може скласти їх з себе, бо покладений або взятий на себе обов'язок не може бути скасованим.

Іншими словами, важлива риса влади – це забезпечення дотримання прав і виконання правових норм у суспільстві. Необхідно додати, що забезпечувальна функція влади з реалізації права передбачає відповідність державної політики логіці правового розви-

тку. Таку політику умовно можна назвати позитивною. Інакше політика, яку проводить держава, може не тільки не сприяти реалізації прав і свобод громадян, а й перешкоджати їй. Наприклад, політико-ідеологічна установка радянської держави на пріоритет публічного права практично позбавила громадян можливості реалізувати цілий ряд об'єктивно наявних потреб та інтересів у сфері приватноправових відносин (придбати житло в селі, мати його в місті, встановлювати продажну вартість на власний автомобіль тощо). Навіть зараз громадяни подекуди не мають змоги реалізувати деякі права, зокрема право на працю, заробітну плату, соціальне забезпечення тощо.

Розкриваючи забезпечувальну функцію влади щодо права, слід мати на увазі й політичне забезпечення встановлення правових зв'язків між суб'єктами, які в рамках цих зв'язків добровільно беруть на себе права та обов'язки з метою досягнення своїх потреб та інтересів. У зв'язку з цим виникає питання: наскільки реально досягнення цієї функції влади? Іншими словами, чи можливо в принципі адекватне відображення соціальної природи права в нормативних актах держави?

О.В. Макаров, досліджуючи проблему співвідношення права і влади, дає негативну відповідь на це питання. Він зазначає: «Воля політичних структур не відображає волю народу хоча б тому, що народ, громадянське суспільство і владні політичні структури – різні суб'єкти. Ніколи один суб'єкт не може точно і достовірно відображати волю іншого суб'єкта. Це – ілюзія».

На нашу думку, така категоричність видається не зовсім обґрунтованою. По-перше, вона суперечить висловленій у цій же роботі позиції самого автора, який вважає, що «право являє собою мету державної діяльності, держава зобов'язана забезпечити право» [7, с. 17]. Очевидно, що однією з умов досягнення зазначеної мети є можливість адекватного відображення права в нормативних актах. По-друге, ця принципова можливість в демократичній політичній системі забезпечується наявним механізмом народовладдя, що передбачає діяльність законодавчих органів народного представництва, проведення референдумів, вивчення громадської думки та потреб суспільних відносин у відповідному нормативно-правовому регулюванні.

Звичайно, процес адекватного відображення об'єктивних правових відносин в нормативних приписах може деформуватися під впливом політичних факторів, тобто впливів, обумовлених інтересами окремих соціальних груп, організацій, фізичних осіб, які не збігаються з об'єктивними потребами суспільства.

Для нейтралізації їх впливу на законотворчий процес у демократичній політичній системі також передбачений відповідний механізм досягнення консенсусу. Цікаво, що до такого ж висновку зрештою приходять і сам О.В. Макаров «Розбіжність між соціальною сутністю права і змістом законів, прийнятих державою, – пише він далі, – присутня у всіх правових і державних системах, і реально можна добитися пом'якшення протиріч, їх зменшень, але не їх повного усунення» [7, с. 17].

У свою чергу, право виконує не менш важливу забезпечувальну функцію щодо влади, оберігаючи суспільство від помилкових рішень, що суперечать об'єктивній логіці політико-правового розвитку. Наприклад, особливий, досить складний механізм імпичменту Президента України ставить серйозну перешкоду в зміні влади в державі, забезпечуючи тим самим стабільність чинного державного ладу.

Однак роль права в межах його функціонального зв'язку з владою є ширшою, ніж роль влади, і аж ніяк не зводиться до нормативного регулювання (оформлення) владної діяльності. Особливу роль право виконує як критерій, що визначає об'єктивну логіку влади, а також відповідність цієї логіки державній політиці, яка проводиться в суспільстві.

Варто відзначити, що владна забезпеченість права в носіїв різних видів влади орієнтована на різні види права. Законодавець як творець позитивного права більшою мірою орієнтований на право природне, у якому він знаходить потенціали для формулювання позитивно-правових конструкцій. Суб'єкт правозастосування жорстко «зв'язаний» нормами позитивного права, а для громадян у їх повсякденному житті важливим є право, яке реально здійснюється у відносинах між людьми.

Владна забезпеченість права у законодавця виявляється у такому принципі законотворчості, як «принцип ретрибутивної забезпеченості» [8, с. 71]. Ретрибутивна забезпеченість є функціональною специфікою права, умовою його ефективної дії. У стародавні часи це забезпечення здійснювалося через релігійні постулати, звичаї, моральна сила яких була здатна коригувати поведінку людини відповідно до суспільних потреб. Подальший розвиток суспільних відносин неминуче породив зовсім інший регулятор, що забезпечує дієвість правових норм, – юридичні санкції. Їхня основна функція зводиться до «силової охорони» правових норм, тобто це превентивна гарантія певного правопорядку, правової безпеки суспільно-особистісного буття [9, с. 175].

Санкції визначають зміст і реальну функціональну силу принципу невідворотності

юридичної ретрибуції, утворюючи таким чином механізм юридичного захисту на випадок виникнення правопорушної ситуації. Сьогодні в Україні спостерігається парадоксальна ситуація, коли в ході активного реформування правової системи з'являється величезна кількість нових нормативних актів, але багато з них практично не діють. Також з'явилося поняття бездіяльного закону. В українському суспільстві рівень правосвідомості настільки низький, що нерідко закон відкрито саботується. Тобто юридичні механізми, які були б здатними втілити в життя принцип ретрибутивної забезпеченості чинних норм права, часто взагалі не відпрацьовані. Водночас проблема ретрибутивної забезпеченості права не ґрунтується в одні лише правозастосовчі фактори.

Серед усіх проблем правотворчості в нашій країні найбільше гостро постає проблема виконання законів. Багато законів, що створюються з величезними інтелектуальними та психологічними витратами, не діють, паралізуючи всю правову систему. Тому усі три гілки влади: законодавча, виконавча і судова – повинні зосередитися саме на реалізації ухвалених рішень.

Однією з найважливіших внутрішніх функцій політичної влади є забезпечення надійного суспільного порядку; для реалізації цієї функції влада може використовувати засоби як переконання, так і примусу. Якщо засоби переконання належного ефекту не дають, то держава для наведення суспільного порядку застосовує засоби правового примусу, який також є проявом *владної забезпеченості* права.

Примус за формою може бути психічним і фізичним. Якщо перший несе в собі загрозу застосування сили та виконання покарання і має переважно мірою запобіжний характер, то другий діє вже як безпосереднє застосування фізичної сили, що накладає на людину ті чи інші обмеження у волевиявленні, пересуванні, свободі вибору місцезнаходження тощо. Фізичний примус опирається на такі специфічні знаряддя і засоби влади, як політичне, адміністративне та судове панування, а також на збройну міць держави (збройні сили, поліцію, внутрішні війська, національну гвардію, тюрми та інші виправні установи тощо).

З цього погляду, політична влада – це організовані суспільством правомірні та справедливі (чи міркуються як такі) примус і насильство. Політичність влади означає, що примус і насильство (аж до фізичного) як специфічні засоби влади монополізовані та зосереджені в спеціально створених суспільством інститутах, органах і установах,

що в сукупності складають державу. Право на силу, примус щодо можливих антисоціальних дій громадян, таким чином, вилучається в приватних осіб чи груп і передається державі, в особі якої примус і насильство дістають законності, чи, за висловом Канта, легальності [10, с. 190].

Державний примус служить необхідним засобом забезпечення сформованого державного порядку. Він забезпечує виконання рішень суб'єктів політичної влади, які виступають від імені держави. Найбільш явно ця функція державного примусу проявляється в історичні періоди, пов'язані із зосередженням державної влади в одних руках. В абсолютних монархіях, а також в державах з тоталітарними політичними режимами найбільшою мірою проявляється репресивна сутність інституту державного примусу. Державний примус тут постає як підпорядкування підвладних осіб державній сваволі, вираженій в державній волі абсолютного монарха, диктатора або «батька народів» [11, с. 192–193].

Утім, примус і насильство застосовуються владою для досягнення своїх цілей переважно у випадках, коли вичерпано всі інші ресурси влади. До останніх належать, зокрема, звичка людей підкорятися, їх страх, байдужість, традиції чи переконання в тому, що панівна еліта виражає інтереси народних мас. Це означає, що політичне панування передбачає як примус з боку керівної меншості, так і згоду більшості на підкорення. Іншими словами, примус і добровільне підпорядкування (легітимність, розглянута нами в попередньому підрозділі цієї роботи) є взаємодоповнюючими сторонами політико-правових відносин і водночас проявами владної забезпеченості права.

Висновки

Отже, в рамках класичної традиції право відбивається в діяльності держави через закон. Закон надає нормі права офіційний статус загального, обов'язкового правила поведінки, забезпеченого державним примусом. Влада була і буде основною метою як окремої людини, так і групи людей, а основним засобом досягнення та реалізації влади в сучасному світі є політика, у якій право є засобом її закріплення. Тільки наявність двостороннього зв'язку між керованими і керуючими, між громадянським суспільством і державою, між приватними і спільними інтересами може бути підґрунтям гармонійного співвідношення влади і права, коли влада у своїй забезпечувальній функції не тяжітиме до авторитаризму, а право не приведе суспільство до надмірної формалізації.

Утім, слід зазначити, що класична доктрина, яка відстоює позицію владної забезпеченості права, тим самим формує чіткий методологічний зв'язок між правом і владою. Думається, що в сучасних умовах таке бачення проблеми властивостей права не повною мірою відповідає глибинним характеристикам правової реальності. Як вбачається, право саме по собі здатне формувати владний дискурс, не пов'язаний з публічними інституціями. Воно робить це передусім за допомогою функціонування автономної та самолегітимної юридичної раціональності, яка моделює поведінку суб'єктів відповідно до вимог і принципів законності. Це зумовлює необхідність відмови від традиційних підходів, відповідно до яких однією з властивостей права є владна забезпеченість. З точки зору сучасної філософії права більш коректно говорити про владність як властивість права, яка виражає його здатність формувати, ініціювати та підтримувати юридичну раціональність за допомогою функціонування форм правового мислення та – в окремих випадках – примусу.

Список використаних джерел:

1. Мацюк А.А. Проблеми співвідношення понять влади, демократії, народовладдя та самоврядування / А.А. Мацюк // Публічне право. – 2013. – № 2. – С. 410–418.

Статья посвящена выявлению методологических основ анализа властной обеспеченности, или властности, как свойства права в классической и неклассической философско-правовой традиции. Показано, что классические интерпретации этого свойства связаны с публичной властью и ее ролью в обеспечении эффективности права. Неклассические интерпретации делают акцент на самостоятельности юридического дискурса, что позволяет сделать вывод об автономном характере властности права.

Ключевые слова: властная обеспеченность, власть, право, властность права.

Article deals with the methodological foundations of the analysis of power availability or authoritative-ness as a feature of law in the classical and non-classical philosophical tradition. It is shown that the classical interpretation of this feature is related to public authority and its role in ensuring the effectiveness of the law. Nonclassical interpretations emphasize the independence of the legal discourse, which allows to conclude the autonomous nature authority of law.

Key words: power of law, public power, law, authority of law.

2. Ллойд Д. Идея права / Д. Ллойд. – М.: Книгодел, 2006. – 415 с.

3. Харт Х.Л.А. Понятие права / Х.Л.А. Харт. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского государственного университета, 2007. – 302 с.

4. Поляков А.В. Прощание с классикой, или как возможна коммуникативная теория права / А.В. Поляков // Российский ежегодник теории права. – 2008. – № 1. – С. 9–22.

5. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози. – М.: Международные отношения, 1999. – 400 с.

6. Милецкий В.П. Социальное государство: эволюция идей, сущность и перспективы становления в современной России / В.П. Милецкий // Политические процессы в России в сравнительном измерении / под ред. М.А. Василика, Л.В. Сморгунова. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского государственного университета, 1997. – С. 75–92.

7. Макаров О.В. Соотношение права и государства / О.В. Макаров // Государство и право. – 1995. – № 5. – С. 16–22.

8. Кененов А.А. Логические основы законотворческого процесса / А.А. Кененов, Г.Т. Чернобель // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 1991. – № 6. – С. 71–76.

9. Проблеми влади і права в умовах посттоталітарних трансформацій: міждисциплінарний аналіз / за ред. М.І. Панова, О.Г. Данильяна. – Харків: Право, 2004. – 360 с.

10. Філософія права / [О.Г. Данильян, О.П. Дзюбань, С.І. Максимов]. – Харків: Право, 2009. – 208 с.

11. Латушкин М.А. К вопросу о понятиях государственного, правового и государственно-правового принуждения / М.А. Латушкин // Ленинградский юридический журнал. – 2010. – № 2. – С. 186–196.